

ՊԱՏՄՈՒԹԵԱՆ ՀԱՄԱՐ**ԱՅՆԹԱՊԷՆ ԵՐՈՒՍԱՂԷՄ
ՍԿԻՋԲ ՆՈՐԱՅՐ ԱՐՔ. ՊՕՂԱՐԵԱՆԻ**

1995-ի Յունուարին երանաշնորհ Մեսրոպ Արք. Մութաֆեանի (հետագային պատրիարք Կ. Պոլսոյ) առաջնորդութեամբ քանի մը ժառանգաւոր սաներ եկած էինք Երուսաղէմ՝ հոս ու Բեթղէհէմի մէջ մասնակցելու Աստուածայայտնութեան տաղաւարի տօնակատարութեանց, ճանչնալու Ս. Յակոբեանց վանքն ու միաբանութիւնը: Մտքիս մէկ անկիւնը կ'աճէր Նորայր Արք. Պօղարեանին հանդիպելու սերմը, զոր ցանած էի տարիներ առաջ, դեռ աշակերտական կարգերու վրայ, երբ խոր յուզումով կը քրքրէի եկեղեցական օրացոյցը, կը սերտէի եպիսկոպոսներու անունները, յատկապէս յիշողութեանս մէջ դրոշմելով երիցագոյնին կախարդական թուացող անունը՝ Նորայր Արք. Պօղարեան, պարուրած զինքը տեսնելու անկարելիութեան մշուշով: Հանդիպումը կայացաւ: Ծերունազարդ սրբազանը մէկ առ մէկ հետաքրքրուեցաւ մեզմով: Երբ կարգը ինծի հասաւ՝ ըսի, թէ քահանայի մը թոռն եմ. ինք եւս հպարտանքով յայտնեց, թէ քահանայի զաւակ է: Ուրկէ՞ գիտնայի այն ատեն, թէ որդին է մեծանուն Տ. Գարեգին Աւ. Քհնյ. Պօղարեանի, որու կրած հալածանքը ունէր նուիրագործեալ մարտիրոսութեան ծանր հանդիսաւորութիւնը (գործածելով Զապէլ Յսայեանի դիպուկ բնութագրումը՝ ի մասին Մեծ Եղեռնի տարագրեալներու):

Երանաշնորհ Եղիշէ Դուրեան մեծանուն պատրիարքի թողօնէն քաղուած հետեւեալ նամակը, զոր քիչ ետք պիտի կարդաք, ազգային-եկեղեցական անցեալ դարու պատմութեան մէկ յուզիչ էջը կը պարունակէ անտարակոյս: Աստուածային նախախնամութեան անհիմանալի միջամտութիւնը թէ կենսական պատահականութեան մը խորհրդաւոր մէկ անակնկալը կոչել. չե՞մ գիտեր, սակայն պատմութեան ատեանը աւելիով արդարացուցած է հետեւեալ նամակ-միջնորդագիրը հեղինակած հոգելոյս Ներսէս Աւ. Քհնյ. Թաւուքճեանը, տէր-հօր խնդրանքին ընդառաջած երանաշնորհ պատրիարքը եւ մանաւանդ քէմալական բանակ զօրակոչուելու սպառնալիքին տակ գտնուած, թերեւս թրքացող ու իսլամացող Այնթապի մէջ մնալու պարագային կորստեան մատնուելու դատապարտուած այն ուշիմ հայ երիտասարդը, որ Նորայր Արք. Պօղարեան անունը պիտի կրէր՝ դառնալով հայ մատենագիտութեան անխոնջ մշակը, հայ եկեղեցականութեան պարծանքը, Ս. Յակոբեանց միաբանութեան աննկուն երախտաւորը: Նամակի գրառումէն ետք, նոյն տարին իսկ, 1922-ին Երուսաղէմ հասած Նորայր Աղամ Պօղարեան, 22 Յունիս 1928-ին, Կիրակի, Վարդավառի տաղաւարին, Եղիշէ Դուրեան պատրիարքի ձեռամբ կուսակրօն քահանայ պիտի ձեռնադրուէր իր Այնթապէն վաղեմի ընկերոջ Ներսէս Թաւուքճեանի (Տիրան Ներսոյեան) հետ, ինչպէս որ իրենց հայրերը քահանայ ձեռնադրուած էին միասնաբար, 15 տարի առաջ, Սիսի մէջ:

ՍԵԻԱՆ ՏԷՅԻՐՄԵՆՃԵԱՆ

Ամենասպառի

Տէր Տէր Եղիշէ Սրբազան Արքեպիսկոպոս

Պապրիարք Առաքելական Աթոռոյն Ս. Յակոբեանց

Երուսաղէմ

Բարձրաշնորհ Սրբազան] Հայր,

Անցեալ տարւոյն վերջին ամիսներուն մէջ երբ Այնթապի հայութիւնը գումարագումար կը փոխադրուէր Հալէպ թուրքերը կ'շողոքորթէին եւ կ'ըսէին «մի երթաք, ձեզի համար բան չիկայ, այս երկիրը լաւ պիտի ըլլայ, մեր մտայնութիւնը փոխուած է, քեմալական կառավարութիւնը արդար եւ քաղաքակիրթ է եւլն» եւ հայոց հետ քաղաքավար վարմունք մը ունէին եւ փոխադրուիլ ուզողներուն դիրքաւորմանը անցագիր կուտային¹: Բայց շար չի տեսնէ իրենց ներքինը դուրս տուին եւ առաջին անգամէն սկսան հայոց դէմ սաստիկ պոլիսիս մը, զոր մինչեւ հիմայ կ'շարունակեն եւ օր ըստ օրէ կ'սաստիկացնեն զայն: Հիմայ Այնթապի մէջ հայու հետ գործ ընող մէկ հար իսկ թուրք չի մնաց: Ասկից ետքը հայուն Հալէպ երթեւեկութիւնը արգիլեցին բացարձակապէս: Այս օրերս նոր օրէնք հանելով գաղթող հայերուն հոն մնացած շարժուն գոյքերուն եւ անշարժ կալուածներուն տիրացաւ կառավարութիւնը, եւ դպրոցներուն շարունակութիւնը անկարելի ըրին: Որովհետեւ հրահանգ տուին որ թուրք լեզուին, պատմութեան եւ աշխարհագրութեան ուսուցիչները թուրք պիտի ըլլան, բոլոր դասերը թուրքերէնով պիտի աւանդուին, ուսուցիչները էլիլիլթընամէ² պիտի ունենան եւ վարժարանները պետական արդօնագիր պիտի ունենան: Մեր բոլոր վարժարանները ունէին արդօնագիր, բայց տարագրութեան միջոցին կորսուած եւ, նոյնպէս ուսուցիչներու էլիլիլթընամէն, հայոց տուններէն մեծ մասը կ'քանդեն, ոմանց համար հին է կ'պատրուակեն եւ միւսները ճամբու վրայ եթէ ըլլան ճամբան լայնցնել կ'ուզեն եւլն: Վերջապէս Այնթապ մնացող 4000ի չափ մարդիկը այն աստիճանի բերուած են որ մօտերս նոր գաղթ մը սկսելու հաւանականութիւնը մօտաւորապէս է³. եւ արդէն հոն մնացողներ փոխադրութեան միջոց չունեցող անկարողներ էին: Միայն սա աղէկ բանը ունին որ առանց դառնալու պայմանով փոխադրուիլ ուզող ընդա-

¹ 20 Հոկտեմբեր 1921-ին քեմալական կառավարութիւնը եւ Ֆրանսայի իշխանութիւնները կը ստորագրեն Անգարայի պայմանագիրը, որու համաձայն Ֆրանսա ալ կը դադրեցնէ թրքական ռազմական տիրութիւնը վրայ ունեցած իր գործունէութիւնը, ուստի Անգարայի պայմանագիրով պատերազմը իրականութեամբ վերջ կը գտնէ հարաւային ռազմական տիրութիւն վրայ եւ Ֆրանսա պաշտօնապէս կը հանձնար Թուրքիոյ հարաւային սահմանը՝ վերջնականապէս լինելով Այնթապն ու ողջ Կիլիկիան: Պայմանագրի տրամադրութիւններուն համաձայն, թրքական բանակը Այնթապ կը մտնէ 25 Ռեպտեմբեր 1921-ին: Այս իրադարձութիւններէն ետք հայեր զանգուածաբար կը սկսին լինել Այնթապը. թուրք եւ ֆրանսացի պաշտօնեաները յառաջատար հայերը ժողովի կը հրաւիրեն Մերսինի մէջ ու կը խնդրեն կասեցնել գաղթը՝ խոստանալով, որ ոչ մէկ վնաս պիտի հասնի իրենց (տե՛ս Osmanlı'dan Cumhuriyet'e Gaziantep Ermenileri [Կազիանթէպի հայերը՝ Օսմանեան շրջանէն հանրապետական շրջան], Ռամազան Էրհան Կիլլի, Ստամպոլ, 2019, -աւարտանա-, էջ 294, Ümit Kurt, The Armenians of Aintab, The Economics of Genocide in an Ottoman Province, Harvard University Press, 2021, էջ 166-168): 1921-ի աւարտին, քաղաքական այս զարգացումներու մասին Ներսէս Քհնյ. Թալուֆեան, 31 Ռեպտեմբեր 1921-ին, իր օրագրին մէջ կը գրէ հետեւեալը. «1921 տարին կը լրանայ այսօր, բայց մեզի հայերու համար աղէտաւոր եղաւ այս արին եւս եւ շատ գէշ փակուեցաւ: Տարի մը առաջ ֆրանսացոց վրայ շատ մեծ յոյսեր դրած էինք, այսօր անոնց ամէնն ալ մարելէն ետք մեզ հակառակ քաղաքականութիւն մը կը հետապնդէ» (տե՛ս «Տառապանքի օրագիր», Տ. Ներսէս Ա. Քհնյ. Թալուֆեան, Պէյրութ, 1991, էջ 353):

² որակաւորում

³ Հայերու Այնթապէն դէպի Հալէպ զանգուածային գաղթը տեղի պիտի ունենար քեմալական զօրքերու՝ Զմիւնիոյ հակառակ վրայ Յունաստանի դէմ տարած վերջնական յաղթանակէն, այսինքն 9 Սեպտեմբեր 1922-էն ետք, երբ այլեւս որեւէ կասկած չէր մնար թրքական «յաղթանակէն» (տե՛ս Osmanlı'dan Cumhuriyet'e Gaziantep Ermenileri, էջ 296):

նիքները կ'արյուսեն և ճամբու վրայ անապահովություն չի կայ առ այժմ:

Այս պայմաններում մէջ Այնթապ կ'մնան երկու քահանաներ⁴, որոնցմէ մէկուն ընդունիքը հոս է արդէն: Հոն իր ժողովուրդին հետ մնացող ազգին ու եկեղեցիին գործերուն բոլոր ծանրութիւնը իր վրայ առնող պարտական քահանան է Արթ. Տէր Գարեգին քինյ. Պողարեան⁵, որուն կրած զոհողութիւնը ամէն գնահատումէ վեր է:

Տէր Գարեգին Հայրը ունի զաւակ մը⁶, որ մէր Ներսէսին⁷ փարեկից եւ դասընկեր, միեւնոյն ժամանակ մշտնապէս կարողութիւններով օժտուած ու շատ պարկեշտ եւ մաքուր նկարագիրով երիտասարդ մըն է: Հիմա 40-50 տարիներէ ի վեր ուսման եւ դպրոցի համար հոգի տրուող եւ իր պաշտօնին գիտակից քահանայի մը զաւակը կ'մնայ անուսում եւ միեւնոյն ժամանակ զինուոր ըլլալու վրանգին ենթակայ: Այս երիտասարդին համար Երուսաղէմ գերնուած արեւնս Ձեր Սրբազնութեան խօսած էի, սակայն այս անգամ կուգամ թախանձագին խնդրել որ բարի ըլլաք այս տղան ընդունիլ ժառանգաւորացը: Այն արեւն հաճութիւն ունէիք բայց տեղ չիկայ ըսած էիք: Մինչդեռ հիմա ժառանգաւորացէն տղայ մը ելաւ եւ հոս եկաւ տեսաւ եւ թերեւս ուրիշ կերպով պակտողներ ալ եղած են կամ կ'ըլլան: Հետեւաբար ասանկ ամէն կերպով արժանիք ունեցող եւ զարգանալու շաղիին մըն է մէկը անոնց տեղ ընդունիլ յարմար կրնայ ըլլալ կ'կարծեն: Եթէ բարեհաճիք այս տղուն ընդունիլ ազգին ու եկեղեցիին մէկ վաստակաւոր ծառան վարձատրած կ'ըլլաք, արժանիք ունեցող երիտասարդ մը վրանգէն ազատած կ'ըլլաք եւ ժառանգաւորացի պարիս բերող աշակերտ մը կ'ունենաք:

Սրբազան Հայր, պր. Ադամ Գր. Քինյ. Պողարեանի մասին, պր. Յակոբեան Եաղուպեանէն⁸ եւս կրնաք հարցնել, եւ կը կարծեն թէ ան ալ իբր ուսուցիչը պր. Ադամին, ամէն տեսակէտով պիտի յանձնարարէ զայն: Կ'յուսամ թէ չէք մերժեր այս առաջարկս: Եւ անմիջապէս կ'իմացնէք ընդունուած ըլլալը, որպէսզի օր առաջ, Այնթապէն ելլել բոլորովին չարգիլուած եւ տղուն Քէմալական ծուղակին չիւնկած հոս բերել փանք ու դրկենք:

⁴ Այնթապ մնացած միւս քահանան էր Տ. Ներսէս Ա. Քինյ. Պապայեան:

⁵ Ծնած է Այնթապ, 13 / 25 Փետրուար 1867-ին: Աւագանի անունը եղած է Գրիգոր: Ստացած է համեստ կրթութիւն մը: Շրջան մը հետեւած է մանուսայագործութեան, ապա եղած է հմուտ հաշուապահ-տոմարակալ մը՝ պաշտօն վարած ըլլալով Այնթապի մասնատու վահանատուններուն մէջ: 1903-ին Սիսի մէջ քահանայ ձեռնադրուած է Սահակ Խաչապեան կաթողիկոսի ձեռամբ՝ օծակից ունենալով նաեւ նամակիս հեղինակ Ներսէս Քինյ. Թավուֆեանը: Եղած է հիմնադիրներէն մէկը Այնթապի Պողարեան գրատան (1898-1915): Հիմնադիր-հոգաբարձուներէն էր Կիլիկեան նեմարանի (1912-1915): Տարագրութեան տարիները կ'անցընէ Համայնի ու Սէլիմիի մէջ՝ միշտ միախառնուելով իր ժողովուրդը: Յամառ ընթերցող մըն էր. ունէր նոյն գրադարան: Այնթապի ինքնապաշտպանութեան կոիւնտը ժամանակ եղած է Ազգային միութեան եւ Պարենատրման վարչութեան հաշուապահը: Այնթապը վերջին լիոններէն եղած է, Դեկտեմբեր 1922-ին (տե՛ս «Պատմութիւն Անթապի հայոց», աշխատասիրեց ու խմբագրեց՝ Գեորգ Սարափեան, Ա հատոր, Լոս Անճելէս, 1953, էջ 472-474): Ներսէս Ա. Քինյ. Թավուֆեան 21 Դեկտեմբեր 1921-ին այս մասին հետեւեալ գրառումը ունի իր օրագրին մէջ. «... Այնթապի մէջ Տ. Գարեգին կը մնայ միմակ, ամբողջ ծանրութիւնը կը մնայ այդ խեղճին վրայ» («Տառապանքի օրագիր», էջ 352):

⁶ Տ. Գարեգին ունեցած է հինգ զաւակ՝ Գրիգոր, Խաչիկ, Ադամ-Նորայր, Նուպար եւ Հովսիսիմէ (տե՛ս «Յեղասպան Թուրքը», Գրիգոր Պողարեան, Պէյրութ, 1973, էջ 127):

⁷ Խմա՝ Տիրան Արք. Ներսէսեան (1904-1989):

⁸ Յակոբեան Եաղուպեան եղած է Երուսաղէմի Ս. Աթոռոյ դիւանատանց պաշտօնէայ, հետգհետէ վարելով հայերէն թղթակցութեանց Տնօրէն ժողովոյ եւ «Սիոն»-ի փարտաւարութիւնը, հոսակ՝ Ելեմտից դիւանի հաշուակալութիւնը: Այնթապցի էր: Եղած է սան Արմաշու դպրեւանքին, ուր աշակերտած է Եղիշ Դուրեանի: Ուսուցչական պաշտօններ վարած է Այնթապի, Գաղատիոյ, Ամառնի, Ալեքի զանազան դպրոցներուն մէջ: 1922-ին հասած է Երուսաղէմ: Մեռած է 1951-ին եւ Ս. Յակոբեանց Մայր տաճարին մէջ կատարուած յուղարկաւորութենէն վերջ մարմինը ամփոփուած է Զամբաղի գերեզմանատունը (տե՛ս «Սիոն», Ապրիլ 1951, էջ 128):

Մեր Ներսէսին նամակներէն այնպէս կ'իմանամ թէ ինք գոհ է վանքի կեանքէն. կ'յուսամ թէ գոհ կ'թողու նաեւ Ձեր Սրբազնութիւնը իր ջանասիրութեամբը: Խոնարհաբար կը խնդրեմ, նաեւ այս առթիւ, որ Ձեր բարձր ուշադրութեան առարկայ ընէք զինք եւ Ձեր Սրբազնութեան հովանաւորութիւնը միշտ վայելէ:

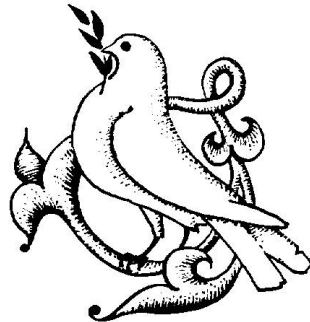
Մարչելով ի համբոյր Սրբազնութեանդ Ս. Աջոյ
մնամ որդիական խորին յարգանքօր
Ներսէս Քհնյ. Ն. Թալուզճեան⁹

922 Մայիս 31

Հալէպ

Յ. Գ. Մեծ Բարեկենդանին էր ընդամենը փոխադրեցի Հալէպ եւ հիմայ ընդամենօր հանգիստ եմ եւ Ձեր Սրբազնութեան օրհնութեան կարօտ եմ եւ կ'խնդրեմք Ձեր Անկեղծ պարտութեան մաղթանք աղօթքները:

Նոյն

⁹ Ծնած է Այնթապ, 1870-ին: Կրթութիւնը կը ստանայ Ներսէսեան վարժարանի, ֆրանչիսկեան դպրոցի եւ Այնթապի Կեդրոնական եկեղեցի մէջ: 1901-էն սկսեալ Բանի մը տարի Արմաշու դպրեվանքի մէջ կը դառնայ եղիշէ Դուրեանի աշակերտը: 1903-ին Սիսի մէջ Բանանայ կը ձեռնադրուի, Սահակ Խաչատրեան կաթողիկոսէն: Տարագրութեան ժամանակ իր ժողովուրդին հետ է միշտ, Միջագետքի անապատներուն վրայ: 1920-ին կազմակերպիչներէն է Այնթապի հայութեան ինքնապաշտպանական մարտերուն (տե՛ս «Տառապանքի օրագիր», էջ 5-11): Հայու մը ձեռնով սպաննուած է 3 Յուլիս 1934-ին, Հալէպի մէջ (տե՛ս «Սիոն», Օգոստոս 1934, էջ 252):